

dr hab. Paweł Próchniak, prof. UP
Katedra Literatury Współczesnej i Krytyki Literackiej
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
w Krakowie

AUTOREFERAT

1.

W kręgu moich zainteresowań naukowych pozostaje twórczość pisarzy polskiego modernizmu (od przedpola Młodej Polski po współczesność), poezja XX wieku, krytyka literacka i literatura najnowsza. W sposób szczególny zajmują mnie zagadnienia długiego trwania oraz wewnętrznej dynamiki form literackich i powiązanych z nimi figur wyobraźni, przekształcenia w obrębie imaginariów nowoczesności, historycznoliterackie aspekty przemian literatury nowoczesnej, a także problematyka mitu i transgresji, poznawczy wymiar literatury oraz sztuka interpretacji.

2.

Historycznoliterackie rozpoznania kontrapunktują często wskazaniem na egzystencjalny walor literackiego gestu. Przyglądam się z uwagą zjawiskom nieostrym i niestabilnym. Obok pytań o centrum i całość, o kluczowe jakości zjawisk literackich, stawiam pytania o granice, o te gesty i formy językowej wyobraźni, w których tekst literacki wychyla się w pozajęzykową rzeczywistość – w przestrzeń tego, co dotąd niewypowiedziane, niepoznane, nie do pomyślenia.

3.

W szczególności zajmuje mnie autonomia literatury oraz fundamentalna nieoczywistość związanego z nią sensu. To dlatego staram się z uwagą przypatrywać pojedynczym tekstom, próbuję odsłaniać zarówno ich architekturę, jak i kształt stojącej za nimi wyobraźni oraz wpisane w nie intuicje i nadzieje. I właśnie ta interpretacyjna dyrektywa leży zwykle u podstaw podejmowanych przeze mnie prac badawczych, czego mocnym potwierdzeniem jest interpretacyjne nachylenie moich książek autorskich oraz tomów zbiorowych opublikowanych po moją redakcją naukową. Sztuce interpretacji oraz zagadnieniom lektury dzieła literackiego poświęcona jest też w dużej mierze moja praktyka dydaktyczna oraz znaczna część zorganizowanych przeze mnie seminariów i konferencji naukowych.

4.

Podstawą mojego warsztatu badawczego jest ogląd historycznoliteracki – skoncentrowany głównie na problematyce długiego trwania modernizmu (zwłaszcza w jego ciemnym nurcie) i dopełniany przez lekturowe próby uchwycenia odrębności literackiej dykcji poszczególnych pisarzy oraz immanentnych jakości pojedynczych utworów, w których staram się odsłaniać zarówno ich zakorzenienie w tradycji, jak i osobność związanego z nimi sensu.

Czytanie literatury nowoczesnej rozpoczynałem od uważnego przyjrzenia się twórczości Ludwika Stanisława Licińskiego, który swoje dzieło i życie konsekwentnie sytuował w przestrzeni „marginesów” – społecznych, egzystencjalnych i artystycznych. Czyniłem tak w przekonaniu, że obok pytań o główny nurt dziejów literatury trzeba zadawać pytania o nurty mniej eksponowane – ekscentryczne, pracujące podskórnym, obdarzone nieoczywistą siłą, wymykające się łatwym przyporządkowaniom i właśnie dlatego warte uwagi.

Napisana z takich pobudek książka *Sen nożownika. O twórczości Ludwika Stanisława Licińskiego* (Lublin 2001) jest historycznoliteracką monografią. Porządkuje i wzbogaca wiedzę dotyczącą życia autora *Halucynacji*. Daje też całościowe ujęcie jego twórczości – kładąc przy tym akcent na wewnętrzną organizację dzieła i rządzące nim mechanizmy, na jego wyobraźniowe zaplecze oraz ściśle z nim związany sposób operowania tekstem biografii. Wątki te dopełniają się – w zgodzie z logiką pisarstwa, które pozostaje otwarte na egzystencjalny dopływ i jednocześnie intensyfikuje egzystencję, obrysowując ją konturem świadomej siebie literackości. W efekcie przyjęcia takiej optyki rozprawa obejmuje szerokie spektrum zjawisk – rekonstruuje poetykę tekstów oraz stojące za nimi imaginarium, poddaje analizie społeczny wymiar literackich gestów twórcy z Kamionki, bierze na warsztat zagadnienia związane z wkraczaniem w sferę anty-kultury i łączące się z tym próby formułowania języka przeciw-literatury, wskazuje na indywidualny ton tej twórczości, pokazując jednocześnie, jak artystyczna postawa autora *Szczurów* sytuuje się wobec nurtów i tendencji Młodej Polski oraz w jaki sposób pisarstwo to uczestniczy w wewnętrznych przekształceniach modernizmu.

Zastosowana w *Śnie nożownika* metoda badawcza łączyła optykę krytyki transgresywnej z odwołaniem się do narzędzi wypracowanych przez literaturoznawstwo orientacji strukturalno-semiotycznej. Pozwoliło to dobrze uchwycić węzłowe elementy i specyficzne jakości artystycznego projektu Licińskiego. Jedną z kluczowych kategorii interpretacyjnych jest w książce „poetyka dotkliwości” – wyprowadzona przez pisarza ze spotkania literatury z doznaniem cierpienia, ze złem, z nagim życiem, które dotyka obszarów „przeklętych” i „odrzuconych”. *Sen nożownika* opisuje główny zrąb tej poetyki, analizuje jej wewnętrzne zniuansowanie, wskazując przy tym, w jaki sposób dzieło realizujące „poetykę dotkliwości” okazuje się „pełne wyrazu”, stając się poszukiwaniem „niedorzecznego sensu” – na wskroś nieoczywistego, odsłaniającego się na mar-

ginesach egzystencji, w miejscach nieokiełznanych i amorficznych, w radykalnej ciemności istnienia

5.

Opisywana w *Śnie nożownika* figura „niedorzecznego sensu” znalazła dopełnienie w „sensie poruszonym”, który był jedną z ważniejszych kategorii interpretacyjnych monografii *Pęknięty płomień. O pisarstwie Tadeusza Micińskiego* z roku 2006. Książka ta – dobrze oddająca najważniejsze rysy mojego naukowego warsztatu i temperamentu badawczego – jest propozycją całościowego odczytania dzieła autora *Nietoty*. Daje wgląd w główne problemy jego twórczości. Wskazuje kluczowe figury ciemnej i żywiącej się niepokojem wyobraźni, która stoi za kalejdoskopową zmiennością pisarskich gestów poety. *Pęknięty płomień* stawia nowe tezy, przynosi nowe rozpoznania – najważniejszym z nich jest w moim odczuciu opis apofatycznego wymiaru dzieła Micińskiego. Ale rozprawa również na nowo porządkuje i w nowy sposób oświetla zagadnienia wcześniej już opisywane przez innych badaczy. W pierwszym rzędzie przenosi akcent z problematyki ideowej – która dotąd często stanowiła klucz do twórczości Micińskiego – na architekturę dzieła i na jego wewnętrzne zdynamizowanie. Dlatego punktem wyjścia wywodu czynię młodzieńczą i na poły „pozytywistyczną” *Nauczycielkę*, zaś punktem dojścia rozważań jest *Nietota* – wyznaczająca mocny biegun „modernistycznego” fermentu i wieńcząca jeden z najważniejszych wątków pisarstwa autora *W mroku gwiazd*. Dzięki takiej konstrukcji udało się – jak sądzę – uchwycić kluczowe wektory twórczej drogi Micińskiego, a tym samym (pośrednio) tych procesów zachodzących w obrębie Młodej Polski, które nadały kształt i niezwykle rozmach literaturze polskiego modernizmu.

Zasadniczą część *Pękniętego płomienia* poświęcam analizom tekstów (a są to eseje zebrane w książkach *Do źródeł duszy polskiej* i *Walka o Chrystusa*, po-

emat *Niedokonany*, pojedyncze liryki, tom *W mroku gwiazd*, dramat *Książę Patiomkin*), w których wyjątkowo dobrze widać fundamentalną nieoczywistość piarskiego projektu poety, zmaćenie wyobraźni, dążenie do zbudowania formy labilnej. Optyka taka umożliwia przyjrzenie się źródłom nowoczesnej świadomości artystycznej i fundamentom nowoczesnego sposobu uprawiania literatury. Pozwala też – za sprawą wyakcentowania motywów skoncentrowanych wokół Chrystusa – dojrzeć w ciemnym, wielowątkowym dziele autora *Xiędza Fausta* doniosłą próbę odnowienia wyobraźni religijnej.

6.

Moje historycznoliterackie dociekania odnosiły się początkowo głównie do Młodej Polski. Z biegiem lat obszar badań rozszerzył się na przedpole polskiego modernizmu oraz na jego dwudziestowieczne formy – głównie poetyckie, oglądane często z perspektywy zjawisk i tendencji uformowanych we wczesnej fazie nowoczesności. Kontrapunkt dla tak zakrojonych poszukiwań badawczych tworzą w moim dorobku książki dotyczące literatury ostatnich dziesięcioleci.

Pierwsza z tych pozycji – *Wiersze na wietrze (szkice, notatki)* z roku 2008 – poświęcona jest głównie poezji autorów, którzy pojawili się na polskiej scenie literackiej po roku 1989. Książka ma w dużej mierze charakter interpretacyjny, ale pomyślana została przede wszystkim jako panorama poezji „pokolenia przełomu”. Dlatego część bezpośrednio dotyczącą poezji (zatytułowaną *Formy powietrza*) otwiera próba typologizacji młodej poezji lat dziewięćdziesiątych zeszłego wieku, zamyka zaś rozdział opisujący jeden z kluczowych wątków łączących poezję wstępującego wówczas pokolenia z poezją poprzedników. Po między tymi biegunami pojawiają się interpretacyjne zbliżenia – zarysy twórczych sylwetek większości najważniejszych poetów „pokolenia przełomu” lub lektury ich pojedynczych książek. Z kolei finałowa partia *Wierszy na wietrze* – nosząca tytuł *Inne żywioły* – dotyczy kilku niepoetyckich dykcji, które po

pierwsze: wskazują kluczowe konteksty rozważań o poezji prowadzonych w pierwszej części książki, po drugie: stanowią ważny przyczynek do tezy o długim trwaniu modernizmu w Polsce, i po trzecie: w istotny dla mnie sposób uzupełniają paletę różnych sposobów obecności literatury w przestrzeni kultury polskiej po roku 1989.

Druga ze wspomnianych pozycji – *Zamiar ze słów (szkice, notatki)* z roku 2011 – ma charakter przede wszystkim krytycznoliteracki i składają się na nią interpretacyjne komentarze odnoszące się do książek (głównie poetyckich) publikowanych na przestrzeni ostatnich kilku lat. Jest też próbą eseistycznego ujęcia duchowej panoramy literackiej współczesności w jej różnych dykcjach i odsłonach – od mocnego istnienia w pejzażu nowoczesnej kultury poetyckich osobowości, po powroty dawnych form wyobraźni i związanych z nimi pytań, na które nasz czas wciąż szuka odpowiedzi.

7.

Kolejną odsłoną prowadzonych przeze mnie badań nad literaturą nowoczesną jest książka *Modernizm: ciemny nurt. Studia z dziejów poezji* z roku 2011, będąca aspektową monografią jednego z wątków poezji polskiego modernizmu. Biorę w niej na warsztat złożony kompleks zagadnień, których problemowe centrum wyznacza kategoria ciemności – rozumianej jako figura poetyckiej wyobraźni i metaforyczny analogon doświadczenia. Historycznoliteracki ogląd uwzględniający długie trwanie modernistycznych tendencji jest w rozprawie przedpolem dla lektury pozostającej blisko tekstu – mocno podbudowanej analitycznie i wiernej wpisaniem w utwór dyrektywom interpretacyjnym. W prowadzonych rozważaniach opis architektoniki poszczególnych utworów tworzy podstawę dla rozpoznań mówiących o poznawczej sile poezji. Natomiast perspektywa odsłaniająca egzystencjalny wymiar literatury pozwala podjąć ostrożną próbę opisu ciemnego nurtu nowoczesnej liryki jako formy życia duchowe-

go. Zagadnienia te tworzą w książce komplementarne względem siebie kręgi problemowe i z różną siłą dochodzą do głosu w każdym ogniwie rozprawy, a łącząca je ścisła relacja pozostaje stałym punktem odniesienia dociekań i na różne sposoby modeluje kolejne odsłony wywodu, tworząc tym samym wyrazi- stą ramę dla prezentowanych lektur i wyprowadzonych z nich odczytań.

Otwierające całość *Uwagi* wskazują punkt wyjścia rozważań – szkicują zarysy przedpola i wyznaczają azymut badawczych poszukiwań. Kolejne rozdziały to interpretacyjne zbliżenia. Większość z nich dotyczy pojedynczych utworów – przede wszystkim wierszy i poematów (wyjątek stanowi inicjalny rozdział poświęcony postaci Samotnika z *Wyzwolenia* Wyspiańskiego – postaci, która jest karykaturą Tadeusza Micińskiego i jednocześnie okazuje się figurą poety stają- cego na scenie nowoczesności). Inne partie książki są próbą przekrojowego ujęcia wybranych aspektów poetyckiego dzieła ważnych poetów szeroko rozumianego modernizmu (Leśmiana, Czechowicza, Wata, Herberta, Krynickiego). Wszystkie rozdziały składają się na budowaną w ujęciu diachronicznym i mocno skontaminowaną wewnątrznie panoramę spotkań dwudziestowiecznej liryki z różnymi odmianami ciemności – artystycznej, egzystencjalnej, duchowej, me- tafizycznej, politycznej.

Kreślona w książce panorama ukazuje wewnętrzną dynamikę polskiej po- ezji XX wieku – zachodzące w jej obrębie przemiany i przewartościowania. Ale odsłania też długie trwanie modernistycznych form wyobraźni – często ukształtowanych jeszcze w obrębie Młodej Polski i właśnie ten młodopolski do- pływ jest najważniejszym z uwzględnionych w rozprawie historycznoliterackich kontekstów.

Kraków, 2 czerwca 2011 r.